

értelemben vett apparátussal, legfeljebb egyes hosszabb idézetek forrását emelik ki. Hasonlóan történt ez jelen esetben is: a könyv végén található, egyoldalas *Jegyzetek* címszó alatt olvasható rész összesen 12, a szövegben idézett nagyobb terjedelmű visszaemlékezés, vagy interjú hivatkozása. Az élő szöveget át meg átszövő rövid, gyakran csak részben közölt idézetek, az angolszász gyakorlatnak megfelelően, hivatkozás nélkül maradnak.

Szintén kritikával illethetők a kötet térképei. Mindegyik angol nyelvű, nyilván az eredeti kiadásból kerültek átvételre, s valljuk meg, nem mutat túl jól az egyes térképek alatt közölt glosszrium sem, a térképen szereplő egyes kifejezések magyar fordítása (de legalább van). Megjegyzendő még, hogy a térképek általában csak a stratégiai helyzet áttekintésére alkalmasak. Ez alól kivétel a csuzimai fejezet második térképe, mely imponálóan szép és jól lekövethetően adja vissza a csata menetét, illetve még a Leyte-öbölbeli csatáé.

A könyvre esetenként a „túlfordítás” is jellemző, azaz néhány hadihajó nevének magyar fordításban való közlése (pl. USAKOV ADMIRÁLIS, SZENJANOV ADMIRÁLIS, V. GYÖRGY KIRÁLY). Ehhez hasonlóan egyes alakulatok, szervezetek vagy intézmények esetén nem ártott volna azok nevük fordítását inkább csak zárójelben közölni, kizárólagos alkalmazásuk helyett (Egyesített Szárazföldi és Vízi Mozgó Csapat, Haditengerészeti Tartalékos Tisztek Szövetsége, Tartalékos Tiszt-

képző Iskola). Ugyanígy nem teljesen érthető, az a következtetlenség, hogy a fordító a felhasznált irodalom listájánál „Birodalmi Hadtörténeti Múzeumot” ír, majd a következő oldalon már (helyesen) Imperial War Museum szerepel. Ugyancsak ehelyt figyelhető meg, hogy a források csoportosításához alkalmazott gyűjtőnevek egész egyszerűen nem kerültek lefordításra, holott egyértelműen nem tulajdonnevekről van szó (Miscellaneous Documents, Congressional Documents). Mindezek mellett a lista tagolása nem teljesen áttekinthető, az egyes tételek jelölése egybefolyik, a sorok nincsenek kiegyenlítve, stb. Ezzel szemben örvendetes tény, hogy a szövegben előforduló, eredetileg nem latin betűs írásképű (orosz, japán) hajónevek általában magyar átírás szerint, vagy az angol átírás nyomán magyarítva szerepelnek. Ettől függetlenül a JAMATO néha YAMATO, a JUNJO néha JUNYO, stb.

Az ilyesfajta hibákat hosszasan lehetne sorolni, azonban szerencsére, ha zavaróak is, a könyv szakmai értékét nem rontják. A tartalmi rész ehhez társul hibái ellenére maradéktalanul teljesíti célkitűzéseit, a század haditengerészeti eseményeit majdhogynem testközelből követhetjük, szinte a legapróbb részletekre kiterjedően.

A kötet nagy ívű, lendületes, olvasmányos stílusú, valóban hiánypótló munka, minden, a téma iránt érdeklődő olvasó haszonnal forgathatja.

Illés András

JEAN BÉRENGER, CHARLES KECSKEMÉTI

PARLEMENT ET VIE PARLEMENTAIRE EN HONGRIE 1608–1918

(Paris, Honoré Champion éditeur, 2005. 570 o.)

Aligha véletlen, hogy a magyar parlamentarizmus monográfiája Franciaországban készült el: a magyar rendi parlamentarizmus azért lehetett érdekes, mert ott a rendi érdekvépviseletet az abszolutizmus felszámolta, míg nálunk a maga módján élt és virult. Aztán a lelkesítő és elrettentő példaként szolgáló forradalom után az abszolutizmus mintaállama a polgári demokrácia mintaállama lett,

míg nálunk erős volt a demokratikus deficit, ami a maga módján szintén érdekes. A különbség mindig ösztönöz, és jelen esetben a rálátás lehetőségét kínálja. A magyar parlamentarizmus – francia – története a maga nemében az első. Intézménytörténet és köztörténet. Összefoglalás és részmozzanatok elemzése, hiszen mindkét szerző évtizedes kutatási eredményeire is támaszkodhatott. Jean Béren-

ger az 1960-as évek derekától egész sor tanulmányt tett közzé (magyarul is) a XVII. századi magyar–francia kapcsolatok köréből. 1973-ban a Sorbonne *Documents* sorozatában a magyar diéták sérelmeit (1655-től 1681-ig) adta ki. 1975-ben jelent meg az osztrák abszolutizmus XVII. századi pénzügyi politikájáról szóló nagyszabású monográfiája, 1990-ben „A Habsburg Birodalom története, 1279–1918” című nyolcszáz oldalas műve, 2000-ben pedig „A tolerancia vagy vallásbéke Közép-Európában? (1415–1792).” Legújabb művének hőse I. Lipót, sokatmondó alcímmel: „Az osztrák hatalom megalapítója”. Kecskeméti Károly az 1960-as évek elején XVIII. századi és XIX. század eleji, Magyarországról szóló francia jelentéseket foglalt kötetbe. Nagy monográfiája az 1790 és 1848 közötti magyar liberális reformtörekvések elemzése, amely sajtós körülményeink miatt, sajnálatos módon, magyarul nem látott napvilágot. Eredményei viszont beépülhettek ebbe a munkába is.

A jó könyv önmagáért beszél, miközben nagyon aktuális, jelenünket foglalkoztató problémákról szól.

A jelen könyv aktualitását a magyar parlamentarizmus újjáéledése adja, és – többekévvé irritáló módon kifejezésre jutó – imázskomplexusunk, valamint az európai világba való integrálódásunk. Csak hogy míg az imázs-propaganda a maga módján inkább megmosolyogtat és keserű szájját hagy maga után, ez a mű világosan és hitelesen szól történeti fejlődésünk eredetiségéről. Idézzük az első és az utolsó mondatot: „Amikor 25 ország egyesül, hogy demokratikus Európát alkosson, amely képvisleti rendszerekkel rendelkező országokból áll, kitűnik, hogy kettő mindig is rendelkezett parlamentáris rendszerrel, Nyugaton Anglia (ezt a jelenséget jól ismerjük Guizot munkái óta) és Magyarország Közép-Európában, akkor is, ha ezt a jelenséget Nyugat-Európában kevésbé ismerik [...] Így az ancien régime idején és a XIX. századi alkotmányos világban Magyarország jelentős kivétel Közép-Európában, sőt mi több, egész Európában.”

Miután az olvasók tekintélyes része az után ítél, hogy az első és az utolsó mondatot elolvasta, és azok alapján mérlegeli, nekivágjon-e az olvasásnak, ki habozna a fenti idézetek nyomán? Hiszen ezek az idézetek is feltűnően kirínak a hazai történetírás egyes irányzatainak frazeológiájából, amelynek nem

tett jót a többszöri átértékelés és a vele járó – külső-belső – igazodási kényszer.

Természetesen a szerzők messzemenően építenek a magyar történetírás eredményeire, „miközben arra törekedtek, hogy elhatárolják magukat hazafias és magyarofób meggyőződéssel motivált vagy szentesített értéktételektől, legyenek azok konzervatívák vagy progresszisták, úgy hogy az alapforrásokot kellett előnyben részesíteniük, a magyar és nem magyar levéltári dokumentumokat és kéziratokat, a parlamenti kiadványokat és forráskiadásokat.”

A kötet bevezetése rövid összefoglalás. Megfelelő ismereteket nyújt az olvasónak, és egyben előlegezi a téziseket, amelyek olvasásra ösztönöznek. Rövid tájékoztatás arról, hogy Magyarország miként integrálódott a latin kereszténységbe; tömör bemutatása az évszázados államszervezési és társadalomszerveződési folyamatoknak, valamint a sorsfordító eseményeknek. A szűkszavúság olykor a pontosság rovására megy, hiszen némileg leegyszerűsítésnek tűnik, hogy „a szegény magyarok és a szlávok alkották a parasztok (*rustici, coloni* stb.) tömegeit,” mert köztudomású, hogy szláv vezetőcselekmények is beépültek a nemességbe. Az is igaz, hogy az 1514 utáni megtorlással „az örökös jobbágyság végleg intézményesült, és a nemzetet ketté vágta”, ugyanakkor ez a helyzetjellemezés némileg Eötvös József regényére emlékeztet, amelynek függeléke csak részlegesen közli a 47. törvénycikket, és azt a látszatot kelti, hogy a fellázadt parasztokat általánosan sújtotta a rendelkezés, holott csak a felkeltek leszármazottainak és a rokonainak egy részét, ami persze további jobbágysításra adhatott alkalmat, viszont a fő tendencia ellenében a diéták olykor jobbágyvédő törvényeket hoztak a szabad költözés biztosítása érdekében. Egyébként példamutatón világos áttekintés, amely vezérfonal lehetne a hazai tankönyvírás számára. Például annak jelzése is, hogy a parasztok az egyre nehezedő terhek ellenére, „anélkül hogy igazán szerencsétlenek lettek volna, nehezen gazdagodhattak meg”.

A magyar parlamentarizmus monográfiája nyolc fejezetből épül fel. Ezek a következők: A történeti alkotmány; A XVII. század alkotmányos konfliktusa; A malcontensek. Vasvártól Karlóciáig (1664–1699); II. Rákóczi Ferenc függetlenségi háborúja. A konfliktustól a kompromisszumig; A kompromisszum mű-

ködése a XVIII. században; Az ancien régime utolsó évtizedei; Forradalom, megtorlás, kompromisszum; A parlamentáris rendszer, 1867–1918.

Az első öt fejezet – kronológiailag – 1790-ig Jean Bérenger munkája, a többi Kecskeméti Károly írta. Mindketten programként vallották „a parlamentáris élet eredeti jellegzetességeinek” bemutatását, és hallgatólagosan a *longue durée* szemlélet érvényesítését.

A jelen munka is érzékelteti, hogy a helyi magyar világtól való távolság jót tesz. Űdítő élmény a magyar történetírás egyes bevett közhelyeivel való nem-találkozás, valamint az, hogy hiányoznak a szokásos megszorító és relativizáló formulák, amelyek pontosítást céloznak, de valójában csak ködösítenek, amikor például a széles európai kitekintés igényétől fűtött historikusok hazánkat elhelyezik Kelet és Nyugat között, vagy a nemesség történelmi szerepét értékelik, és a végén előfordulhat, hogy a sok értékelés elfedi a történet. (Némileg például szolgálhatnak erre az egyébként kitűnő *Magyar alkotmánytörténet* [Szerk. Mezey Barna. Budapest, 1995.] azon részei, amelyekben hemzsegnék a különböző álláspontokat – természetesen csak töredékesen – jelző idézetek, vélemények a biztos ítéletek és az egyértelmű történetmondás helyett. Erre a munkára egyébként hivatkozni kellett volna a bibliográfiában.) Ezzel szemben a jelen munka tárgyias, a szerzők azt mondják el, amit tudnak és gondolnak a tárgyukról.

„A történeti alkotmány” című első fejezet a társadalmi és intézményes állapotok lexikonszerű pontossággal való bemutatása. Jean Bérenger világosan elszögezi, hogy Magyarország 1687-ig választókirályság, és mindvégig megőrizte „szerződéses jellegét,” 1687 után is, mert „a nemesség nagyon ügyesen biztosította a koronázási esküt”. A választójog egyébként X. századi örökség, és a nemesi nemzet lényeges előjoga maradt. „A valódi főhatalom a Szent Korona”, a királyi hatalom ennek letéteményese. II. József „(helytelen) személyes okokból” nem koronáztatta meg magát. Természetesen „abszurd lenne demokratikus intézményekről beszélni, inkább oligarchiáról van szó, és ebben nemcsak a mágusok érvényesültek a tanácskozási tereben, a parlamentti életet a nemesi követek 70–90 fős csoportja villanyozta föl, szemtelenségük pedig rémüléssel töltötte el a császárt, továbbá a külföldi megfigyelőket.” A diéta munkájának legfon-

tosabb mozzanata a sérelmek összeállítása; ezek „nemcsak a mentalitás tükröződi, hanem a magyar államjog alkotó elemi és fegyverek az Osztrák Ház elleni hosszú távú harcban”. A megye a nemesség hatalmi szervezete. Igazgatása néhány család kezében összpontosult, ez a „szolgáló nemesség” a birtoktalan vagy kisbirtokos nemesség soraiból került ki, míg a jobb módú nemesek beérték a kevés munkát igénylő táblabírói tisztséggel.

Az erdélyi helyzetnek kevesebb teret szentel Bérenger, mint általában a magyar történeti szintézisek. A nyugati történetek alighanem unják a magyar–román vitát, és talán nemcsak minket unnak, hanem azt is, ahogy olykor egy-egy – perifériális – nyugati történész – valamilyen okból fogva – a jó ügy prókátoraként lép fel, és ezzel diszkreditálják azokat is, akik a tudománynak elkötelezve próbálnak tisztázni vitás kérdéseket. Így aztán be-becsúsznak „tollhibák”. Például Bérenger szerint 1437-ben a tordai országgyűlésen a három nemzet a román parasztok ellen hozott rendszabásokat. Ez a vélemény, mint tudjuk, korábbi nacionálkommunistáknak historiográfiai tréfa. Az pedig a sors különös játéka, hogy Gheorghe I. Brătianu kitűnő erdélyi alkotmánytörténete egészében csak franciául jelent meg, néhány fejezete pedig magyarul.

A kívülről általában élesebben lát, és ezt mintha tudatosan érzékeltetné is Bérenger. Erre vall intézménytörténeti összefoglalásának következtetése: „Ami a külföldi szemlélt Magyarországot alkotmánytörténetében meglepi, az az ancien régime intézményeinek folytonossága és – olykor nehéz – alkalmazkodása a modern realitásokhoz.” A rendi képviselői intézmények fennmaradtak. Az udvar a mágusokkal együttműködött, de a nemességgel szembeni ellenérzéseit nem adta föl. „Az örökös tartományok arisztokráciája, ha szívósan is védte saját érdekeit, jobban tisztelte a külsőségeket és a Habsburgok által oly nagyra értékelt decorumot. Ezért a magyar parlament története egészen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésig hosszú válságsorozatnak tűnik, noha csak ritkán jutottak el a „minél rosszabb, annál jobb” politikájához (politique du pire), a trónfosztáshoz. „Érdekházasságról van szó, amelyben erőszakos jelenetekre került sor” – írja Bérenger a XVII. század első felét elemző fejezetében. Ilyen „jelenet” a Bocskai-felkelés nyomán kialakult kétkamarás rendi képviselő, amelynek működését végig kísérhetjük a

II. Ferdinánd alatti „hosszú kompromisszum” idején. Ekkor bontakozott ki az ellenreformáció. Bérenger a katolikus térhódítás hatékonyságát a tisztségeket osztogató udvari politikával és Pázmány Péter tehetségével magyarázza. Meg lehetett volna talán említeni Makkai László álláspontját, amely szerint az erdélyi fejedelmek abszolutista törekvései is katolizálásra ösztönözték a magyarországi magnásokat.¹ A kompromisszumos együttműködésnek lassan vége szakadt. A katolikus főpapok túltengő hatalma is nehezítette a helyzetet. Szelepcsényi György hatalmának ellensúlyozására az 1659-es diéta újra törvényt hozott két tanácsos választására, viszont a törvényt a hagyományos taktikának megfelelően az udvar nem hajtotta végre. II. Rákóczi György „örültségei” nyomán megbomlott a hatalmi egyensúly, és előtérbe került a honvédelem. A rendek „a jogállam nagy elveit” védelmezve általános nemesi felkeléssel akarták pótolni az idegen katonákat, miközben „főleg az ellenreformáció politikája mérgezte továbbra is a légkört, hogy parlamentáris váltsághoz vezessen”. Az 1662-es diétán „a katolikus párt jobban ragaszkodott az ellenreformációhoz, mint a nemzeti érdekekhez”. Ebben a helyzetben Zrínyi Miklós „volt az egyetlen, aki katonaként és államférfiként ítélte meg a helyzetet”. Bérenger szerint is „kiváló hadvezérként” működött. A bécsi kormányzat politikája viszont ellentmondásos volt, igényelte a magyarok katonai segítségét, ugyanakkor egyik részüket üldözte, és nem tartotta magát a törvényekhez. Így amikor 1662-ben a protestáns követek elhagyták a diétát, és Eperjesen gyülekeztek, eladdig „példa nélküli szakadásra került sor Magyarországon történetében”. A vasvári béke után pedig az elégedetlenség összeesküvéshez vezetett, Zrínyi Péter „elhamarkodottsága és politikai éretlensége” pedig kiprovokálta a katasztrófát. A király önkényuralma ellenében „egyedül a magyar nemzet állhatatossága mentette meg az államjogot”. I. Lipót, attól tartva, hogy Magyarország török protektorátushoz folyamodik, 1681-re összehívta a diétát, és így az uralkodói „pálfordulás a magyar politikai osztály nagy győzelme” lett, és újabb kompromisszum született, amíg a Szent Liga győzel-

mével a helyzet radikálisan meg nem változott. 1687-ben Magyarország már örökös monarchia, és államok konföderációjába tagolták be. Természetesen a „magyarok csak a körülmények nyomására fogadták el a Habsburgokhoz való kötődést, mert általában gyűlöltek a németeket és a Habsburgokat különösképpen”. Az uralkodó birodalmi arisztokraták honosításával elérte, hogy az időközben súlyát veszített felső tábla visszanyerje jelentőségét, és visszaálljon az „egyensúly a felső tábla javára,” ami viszont azt jelentette, hogy a diéta helyét elfoglalta a concursus palatinalis, és nemsokára Kollonich kidolgozta Magyarország újjászervezésének tervzetét, azt, hogy miként kellene az országot a Monarchia egészébe integrálni. Eltörölte volna a nemesi adómentességet, és ezzel „valószínűleg” csökkentek volna a paraszti terhek. Csakhogy a Haditanács olyan gyakorlattal élt, hogy minden magyar tényezővel való konzultálás nélkül döntött az adóemeléstről, mire a rendek a minél rosszabb, annál jobb politikájával válaszoltak, és lehetőleg nem hajtották be az adót, így az itt állomásozó katonaság önkényes eszközökkel biztosította saját ellátását. Az udvar a magyar arisztokrácia jeleseit próbálta meggyőzni, abban bízva, hogy azok kedvező állásfoglalása hatni tud a nemesség egészére. Csakhogy a nádor is ellenszegült a fiskális reformnak. Az uralkodó hajlott volna a diéta összehívására, de a titkos konferencia ellenezte. A „Kollonich-klán” érvényesítette akaratát, de a rendkívüli adók kivetésével csak pyrrhuszi győzelmet aratott. „A magyar partikularizmusnak megvoltak a hátrányai, anélkül hogy a döntések kialakításába beleszólhatott volna, a rendek képviselőinek nem maradt más, mint engedelmeskedni vagy elutasítani.” Így aztán Kollonich „ésszerű” elképzelései és az udvar egész politikája magyar függetlenségi háborúhoz vezettek.

Bérenger panteonjában II. Rákóczi Ferenc kiemelkedő helyet foglal el. Személyét nem minősíti, politikáját viszont igen. A könyv mottója is a vezérlő fejedelem Confessiójából vett idézet: „A magyarok nem királyaik, hanem a törvények alattvalói.” Ennek érdekében a nemességgel is meg kellett küzdeni, mert a francia támogatás ellenére Rákóczi „óriási nehézségekbe ütközött az archaikus országban, amelyet önző és mélyen megosztott nemesség uralt, és ellenségesen viselkedett bármiféle modern államszervezési reformmal

¹ Makkai László: A Királyság és Erdély társadalomszerkezete. Magyarország története. 3/2. (Főszerk. Pach Zsigmond Pál, Szerk. R. Várkonyi Ágnes.) Budapest, 1987. 993–994. o.

szemben.” A felkelés első két évében Rákóczi „ügyesen ki tudta használni a magyar nemzet elégedetlenségét”. A vele tartó jobbágyoknak adómentességet ígért. Felkarolta az elnyomott felekezeti kisebbségek ügyét. A nemesség inkább kényszerből, mintsem meggyőződésből csatlakozott, és a fejedelem munkatársait a középnemesség soraiból válogatta ki. Katonái jók voltak, de fegyelmezetlenek. Csakhogy a francia–bajor csapatok 1704-es blenheimi vereségével szertefoszlott a győzelem reménye, a magyar hadigazdaság pedig részt hozó inflációval járt. Úgyanakkor Bérenger előadásában működő állam képe jelenik meg, amely állam aktív külpolitikát folytatott, de fokozatosan elszigetelődött. A francia segítség elmaradt, hiába választották meg Rákóczit Erdély fejedelmévé. A trónfosztó országgyűlés után pedig a József királlyal való „ésszerű kompromisszum” lehetősége is szertefoszlott.

A Rákóczi-szabadságharc nem sokban különbözött a korábbi rendi felkelésektől, viszont I. József békevágya „egyedülálló eset a magyar történelemben”. Igaz, „német miniszterei foglya volt”, 1711-ben viszont keményebb feltételeket is diktálhatott volna, „de megértette, a béke akkor lesz tartós, ha a magyar nemesség számára elfogadható”.

A XVIII. század a rekonstrukció, a „látványos növekedés” százada, és a kompromisszum működésének története, egészen az 1764–65-ös diétáig. Kortörténeti szempontból a kompromisszum mindig egy kissé unalmas, intézménytörténeti szempontból viszont csemege. Bérenger a velencei követjelentések megszólaltatásával tár sok újat az olvasó elé. (Némileg zavaró, hogy néhányszor az idézőjelek elmaradtak.) Alapvető fejlemény a *pragmatica sanctio*. (Talán érdemes lett volna egy-két mondat erejéig kitérni arra, hogy miként csúszott be a törvénybe egy nyelvtanilag értelmezhetetlennek tűnő fordulat, amint ezt Kossuth harcos indulattal, Toldy Ferenc pedig politikailag körültekintő filológusi malíciával szóvá tette, Deák Ferenc pedig 1865-ös közjogi tanulmányában rekonstruálta a helyes nyelvtani szerkezetet.² A *vitam et sanguinem* nagy jelenete sorsfordító eseményként kerül bemutatásra, és miután többen is önálló magyar minisztérium felállítását követelték, „a

királynő csodálatra méltó óvatossága, amit néhány mágnás ügyessége egészített ki,” megnyugtatta a rendeket. A két nagy kérdés – adó és katonaság – körül azonban nem ültek el, sőt felizzottak a szenvedélyek. Bérenger már meg sem ismétli, hogy a kedélyeket nyugtató 1765-ös törvények (a diéták székhelye Buda lesz és a magyar katonaságot az országban állomásoztatják) és a valóság között milyen szakadék nyílt meg. „Eddig – jelezte a velencei követ – Magyarország szinte valamennyi privilégiumát élvezhette. Szabadsága oly nagy és az uralkodó hatalma oly korlátozott, hogy ez utóbbi a nemzet hozzájárulása nélkül nem tud új adót kivetni és a királyság törvényeit sem tudja megváltoztatni”. Csakhogy ezután Kaunitz tanácsára több diétát nem hívtak össze. A megye jelentősége viszont megnőtt. II. József „kevésbé volt ügyes, mint Kaunitz.” A nemesség az ősi alkotmányt hangoztatta, érve ez alatt „a politikai osztály számára fontos értékeket [...]: a képviselői intézményeket, a királyság kollektív privilégiumait és a nemesi helyzetét biztosító személyes kiváltságokat”. Mégis, ebből „a hatalmas politikai-jogi együttesből” II. József kiemelte, ami neki tetszett, például a *placetum regiumot*, és tolerancia-rendelete is „közel állt az 1608-as és 1647-es törvényekhez”. A „kalapos király” tragédiáját így ragadta meg Bérenger: „Az uralkodót, aki az emberek javát akarta szolgálni, ellenükre, és aki nem tartotta be az alkotmányos rendelkezéseket, mindenki elhagyta, míg Magyarország a század eleje óta először felkelésre készült.”

II. Lipót, a felvilágosult mintauralkodó indította el újra az alkotmányos rendi képviselői gépezetét. Az elmúlt negyedszázadban – mint Kecskeméti Károly hangsúlyozza – a magyar politikai osztály nagy metamorfózison ment keresztül. „Átnevelte őt először Mária Terézia türelmes, majd II. József jóval igényesebb pedagógiája. És átnevelte saját magát az európai egyetemeken, a szabadkőműves páholyokban, amelyek 1784–85-ig odaadón támogatták II. Józsefet, aztán a hazafias fronde fészkei lettek.” II. Lipótnak így aztán már a Habsburg Birodalomba integráltabb magyar politikai osztállyal kellett szembenéznie, amely a kormányzattal való dialógusa során saját szellemi fegyvertárába be tudta építeni a felvilágosodás politikai és jogi érvelését. A haladás eszméje már II. József alatt behatolt a politikai küzdőtérbe. A hirtelen mennyiségileg és mi-

² Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. II. Budapest, 1881. 259. o.; Toldy Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei*. Budapest, 1861. 182. o.; Deák Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, 1865. 83. o.

nőségileg kiteljesedő politikai irodalomban Izdenczy és Hajnóczy állásfoglalásaival jelzi Kecskeméti Károly a két pólust.

A majdani magyar jakobinus az 1790-es évek elején az 1830-as években is aktuális programot vázolt fel. A belga felkelés bátorítására is a magyar nemesség nemzeti függetlenségéről kezdett álmodozni. „Ez az álom, amely a középkori királyság emlékéből táplálkozott, a Monarchia történetét 1918-ig kíséri, amikor a régi Magyarország lerombolásának és a közép-európai rendszer összeomlásának az árán valósult meg.” A XVII. század derekától „ugyanaz a forgatókönyv mechanikus szabályossággal ismétlődik”. Ugyanakkor a magyar függetlenségi törekvéseknek nem kedvezett a nemzetközi helyzet. „Az európai rendszernek nem volt szüksége még egy kétes életképességű partnerre, olyan áron, hogy a Habsburg Birodalom másodrangú hatalommá süllyed.” Hatalmon lévő államférfiak nem támogatták. „Talán úgy kell tekinteni a magyar függetlenségi törekvéseket, mint kompromisszumot igenelő kétségbeesett fogásokat.”

Kecskeméti szerint 1789–90 fejleményei ezt támasztották alá. Bécsben nem merték mindig így tekinteni, II. Lipótnak viszont volt tehetsége ahhoz, hogy a kormányzás gondjait megossza a politikai osztályokkal. Halálával 1860-ig eltűnt ez a törekvés. A hatalommegosztás nem egyszerűen tisztségek osztogatásában nyilvánult meg. (Utódai ezzel a hatalmi technikával éltek, és így a nagy felvilágosult magyar államférfiak az országon kívül is jelentős pozíciókra kerültek.) II. Lipót abban egyetértett lázongó alattvalóival, hogy a magyar diéta törvényhozó szerv, és nem adó- és ujonclétszám-emelést nyugtázó kamara.

Nem tagadom, némileg engem (is) irritál az álom szó. Nyilván a szerző is provokatív-nak szánta ezt a *terminus technicus*. De vajon nem egyszerűsíti-e le a különböző vágyak, beidegződések, érték alapú törekvések szövevényét? A felvilágosodás és a vele összefonódó nacionalizmus szelleméből is következett az, hogy a magát szabadnak akaró ember társadalmi közösségét is szabadnak akarta. Martynovics aligha volt a múlt nagyságának foglya. És kár, hogy Kecskeméti az egyébként általa oly messzemenően pozitívan értékelt Hajnóczy és Berzeviczy függetlenségi programszerűen kifejtett függetlenségi „álmaidról” nem ír. Nem lenne árnyaltabb, némi leegyszerűsítés-

sel úgy fogalmazni, hogy amikor a zarnokság elviselhetetlennek bizonyult és a függetlenségnek kedvező jeleket láttak az európai politikában, vagy azokat akarták felerősíteni, akkor nyilvánították ki az ország függetlenségét? És akik ezt tették, már nem vállalták a kompromisszumot, és nem is vállalhatták olyan kemény (polgár)háborúk után. Rákóczi és Kossuth aligha álomban élte le életét. Esményeket éltek. Az álom kifejezés kritikai éle – úgy tűnik a könyv egészéből – a külpolitikai összefüggésekkel nem igazán számot vető magyar politikának szól, hiszen alapvetően a nagyhatalmaktól függött, hogy elfogadják-e vagy sem szuverén Magyarországot. Az 1867 utáni függetlenségi politika abszurditása abban rejlik, hogy nem ismerte fel, az európai rendszerbe nem lehetett két utóállamot – a Lajtán innen és Lajtán túli országokból – beilleszteni. Az 1918 utáni fejlemények pedig sokban és sokak számára rehabilitálták a Habsburg Birodalmat, és úgy tűnt, a komor valóság valamiféle álomból ébresztette fel az összezsugorított magyar glóbuszt – mások számára viszont Kossuth jóslatainak komor valóságtartalmát igazolta a Birodalom felbomlása, és éppen a dualizmus tűnt valamiféle álomnak. Talán jelezni lehetett volna azt, ahogy a „turini remete” felismerte a Hausmacht-ban rejlő veszélyeket.

De térjünk vissza 1790-hez. Akkor inkább csak kiugrási kísérletről volt szó. Szervezői, amikor látták, hogy nem számíthatnak sem Angliára, sem Poroszországra, gyorsan visszakoztak, igyekeztek eltüntetni a nyomokat, és Lipóttal együtt nyeltek egy nagyot. Öfelségének is volt oka rá, ugyanis paraszt- és nyárs-polgárvédő populizmusával ráijesztett a nemességre, és azért a maga szentesítette törvényeket sem akarta mind végrehajtani, hiszen szűkebb környezetének nem tetszettek a magyaroknak tett engedmények. Károly főherceg például később nem győzte kárhoztatni az 1790-es törvényeket, ami egyébként ugyan-csak érv Lipót nagysága mellett.

Az 1790-es évek elejének mérlege egyértelműen pozitív. A rendszeres bizottsági munkálatokkal példázza a szerző, hogy II. József uralmának vívmányait nem egy vonatkozásban tovább tudták fejleszteni. Igaz, a törvényhozók a jobbágyvédelem terén nem akartak tovább lépni, de „meg voltak győződve arról, hogy az ország alkotmányos megrázkódtatások nélkül haladhat az élet különböző területein az európai felvilágosodás vívmányainak

szellemében fogant törvények segítségével.”

Kecskeméti okkal teszi szóvá, hogy amíg az 1930-as és az 1980-as évek magyar történeti összefoglaló munkái a diétai munkálatok konzervatív és retrográd vonásairól értekeznek, valójában ezek az operátumok „egyszerűen a –magyarországi közszellemet az egész XIX. század folyamán uraló – liberális doktrína első felvázolásai.” Nem véletlen, hogy a diéták sürgették az elkészült anyag megtárgyalását, amit az udvar addig halogatott, amíg tudott. Szintéziseink a napóleoni háborúk időszakának magyar állapotát a rendi nacionalizmus tetszetős tévtanával, valamint az uralkodó osztályok és az abszolutizmus kompromisszumának közhelyével szokták jellemezni. Íme, mennyivel többet mond Kecskeméti Károly kitűnő jellemzése: „1794–95 után megváltozott Magyarország szellemi állapota. A nagy ambíciókat minimálprogram váltotta fel azzal a céllal, hogy ellenálljanak az előjogokat korlátozni akaró kormányzati politikának. Húsz éven keresztül egyfajta pszichodráma zajlott le a két fél között; az egyik fél a gyanakodó udvar, mely nem hagyott fel a demagógok elleni dörgedelmeivel, hogy aztán alkalmazkodjék az alkotmányos rítushoz, a másik fél a kellőképpen megosztott és ezért valóságos veszélyt nem jelentő politikai osztály, amely kellőképpen egységes volt ahhoz, hogy rákényszerítse az udvarra ezt a rítust.” Ugyanakkor mindvégig érvényesült az udvari gazdaságpolitika „abszurditása”, Kecskeméti szerint az örökös tartományok haszna ebből a politikából még nem magyarázat abban a korban, amikor Európa „rájön a *nemzetek gazdaságának* meghatározó jelentőségére”. Ez „politikai opció, kvázi-dogma”. Az udvar „kétértelműségben tetszeleg. Magyarországot hol éléstárnak és a birodalom hátszágának tekintik, hol kizsákmányolandó gyarmatnak. Be akarják olvasztani az állam egészébe, de beletörődnek a létébe. Szidják régi időből származó alkotmányát, de elégedettséggel hivatkoznak rá, mint a reformtervek akadályára.”

A diétai gépezetből – mint Kecskeméti pontosan jelzi – újabb és újabb törvények kerültek elő. A magyar nemességgel szembeni bécsi „kormányzati ambivalencia” megnyilvánulása a Ludovika Akadémia felállítása, amiről 1808-ban hoztak törvényt, de csak 1867 után került rá sor. A magyar nyelv ügyében Bécs alternatívaként nem tudott mást kínálni

az elégedetlen nem magyar öröknek, mint a német nyelvet. Aztán 1812 után a bürokratikus abszolutizmus több mint egy évtizedre diéta nélkül uralkodott. „A cenzúrázott Magyarország rövid időre hallgatott” – írja Kecskeméti Károly, bár tegyük hozzá, akadtak, akik adtak munkát a cenzoroknak. A kifejezés: „cenzúrázott Magyarország” igazi historiográfiai telitalálat. Tökéletesen megragadja az ország szellemi állapotát. Mert sokak számára az 1794–95 utáni fejlemények sorozata csak megerősíti azt a historiográfiai hiedelmet, amely szerint a felvilágosodás és a liberalizmus közötti folytonosság nálunk megszakadt. Ezzel szemben Kecskeméti Károly említett monográfiája a történelem-szemléletünket megtermékenyítő revizionizmust képviseli. Így érzékelteti a cenzúrázott országban élő folyamatosságot: „Két, sőt három évtized telt el azon fordulat óta, mely véget vetett a szellemi erjedésnek és megállította a boldog és felvilágosult jövőt felvázoló vagy ígérő írások áradatát. A háború után a hazafias fellángolások is kimentek a divatból. És mégis, az 1790 és 1820 között született új nemzedékek ugyanabban a szellemben nevelkedtek, mint elődjük. A két választóvonal: a hagyományos kúruc-labanc és az újabb haladó-konzervatív csendben, feltűnés nélkül fennmaradt. Gyakran apáról fiúra öröklődtek, amint azt az arisztokratikus társadalom logikája megkövetelte.” Tetemesen gyarapodott az értelmiség létszáma. A latin tannyelv is elősegítette – a római ethosz étetésével – az állampolgári tudatosság erősödését, miközben a kollégiumokban a felvilágosodás klasszikusait olvasták. A nemesi családokban gyakori jakobinus nevelőket alkalmaztak, és nem egy államférfi az 1790-es évek írásaiban mélyülhetett el.

„Az 1825-ös diéta jelentős lélektani változást hozott.” 1832 pedig „a magyar liberális reformizmus születésének éve.” „A liberális Magyarország parlamenti intézménye körül alakult meg 1832–36-ban.” Az offenzívát Széchenyi István indította a *Hittel*, amellyel az 1790-es felvilágosodott reformszellemet felújítva új tere, a társadalmi szerkezet és a gazdaság átalakításának terére lépett. A parlamentarizmus nagy dokumentuma, Kállay Ferenc nyugalmazott kapitány terjedelmes műve: „A nemzeti képviseletnek tudománya” azonban kéziratban maradt. Ezt Kecskeméti Károly fedezte fel a francia olvasóközönség számára, és bemutatásával is érzékelteti a ha-

gyományokhoz, a felvilágosodás örökségéhez való kötődését. Ami ezután következik, politikai aritmetikai statisztikák, eszmetörténeti struktúrák, diétai események, országos és birodalmi politikai fejlemények ötvözete. Nem egyszerű összefoglalása az eddigi ismereteknek, hanem izgalmasan új elemzés. Megtudjuk, hány család részesült a törvényhozó munkában és hatalomban, milyen volt a képviselők mobilitása. A politikai diskurzus tematikájának bővülésével „az érvelés olyan, mint Brüsszelben, Párizsban vagy Stuttgartban, miközben a gazdasági, társadalmi és kulturális valóság (feudális mezőgazdaság, urbanizációs deficit, stb.), amelyről Pozsonyban beszélnek, radikálisan különbözik azon országoktól, ahol ez a szellemi eszköztár készült.” A magyar liberális diskurzus két alaptézise: a természetjog primátusa a pozitív joggal szemben és a törvények változtathatósága.

Louis Eisenmann 1904-es klasszikus dualizmusellenes műve szerint a magyar diéta és a törvényalkotás menete a kuszaság modellje. Ezzel szemben Kecskeméti Károly világosan bemutatja, hogy ami kaotikusnak tűnik, az éppen az új igények érvényesítését tette lehetővé, az erőviszonyoknak megfelelően. A kerületi gyűlés így lehetett a liberálisok fóruma, és az alsó tábla illetően való „megkettőzése [...] egyedülálló fejlemény a kor parlamentarizmusának történetében.” Itt szinte korlátlan volt a szólásszabadság.

Kecskeméti cáfolja azt a Taylor által is képviselt hiedelmet, mely szerint a magyar diéta szegült volna ellene Metternich modernizációs törekvéseinek. A nagy fordulat éppen az volt, hogy a magyar liberálisok a kormányzat jobbjágyvédelmével szemben a jobbjágyfelszabadítás útjára léptek, miközben a kormányzat a liberálisok ez irányú törvényhozó munkáját is gáncsolta. A liberálisok ugyanis kiűtötték a kormányzat kezéből a parasztvédelem hagyományosan jól bevált fegyverét. Bécs és a kormánypárt ezek után megbuktatta az örökváltság ügyét. A küzdelem rajza meszteri. Láthatjuk a nagy szereplőket, jellegzetes megnyilatkozásait idézi a szerző. Igazán azonban csak Deák Ferencnek szentelt portrét Kecskeméti Károly. Róla őszinte csodálattal ír, „az intellektuális kvalitások és etikai szigor egyedi kombinációjáról,” kompromisszumteremtő politikai művészetéről, arról, hogy a szembenálló fél „úgy fogadja el az alkut, hogy ne érezze magát vesztesnek”, miközben

kiderül az is, hogy a politika művésze a kormányzás gyakorlati feladataival nem akart birkózni, talán nem is tartotta magát a hatalom gyakorlására alkalmasnak, (viszont, mint tudjuk, olykor beolvasott a minisztereknek, ami arra utal, hogy csendes prófétaként a nemzet lelkiismeretének is tekintette magát, politika fölötti tényezőnek.) Némi kritikaként azért hadd jelezzem, hogy feltűnő: Wesselényi Miklós és Kossuth tömör és találó összefoglaló minősítése elmaradt. Ez utóbbi tevékenységét egy fajta fenntartással és olykor gyanakvással mutatja be, ami arra is utal, hogy a hatalmas irodalom ellenére talán nem igazán ismerjük eléggé.

A reformkor történelmünk nagy korszaka. Nagy emberek, nagy szellemi teljesítmények tűnnek fel a visszanező szem előtt. Heroikus erőfeszítésekre emlékezünk. Az nem igazán tudatosult, hogy valójában, a vágyakhoz és a törvényjavaslatokban, különböző diétai munkálatokban megfogalmazott konkrét elképzelésekhez nem sok eredményt ért el a törvényhozás. Kecskeméti Károly pedig különösen magasra állítja a mércét, amikor a centralistákban látja a legkiforrottabb gondolkodókat, akik egyben gyakorlati lépéseket is tettek, például a városi képviselőlet ügyében. Felmenti Eötvös Józsefet azon általánosan elfogadott kritika alól, hogy Metternichkel való együttműködési kísérletével megosztotta az ellenzéki egységet. Márpedig – hangsúlyozza Kecskeméti Károly – Eötvös (titkos) politikájának „anticipáló jellege” van, szemben „a kossuthi pesszimizmussal, amely a baloldalnak örök ellenzéki szerepet szánt.” Ugyanakkor az is kiderül, hogy az Eötvös-féle anticipálás Janus-arcú, múltbeli tapasztalatokra épült, mert II. Lipót uralma alatt sikerült a kormányzattal együttműködve reformokat tető alá hozni. Mégis érdemes lett volna talán Eötvös ajánlkozását Kossuth Metternichnél tett látogatásával összehasonlítani. Abból kiderül, hogy „a kormányellenes nagy kampányok szervezője,” a régi legitimáció alapján működő hatalomban nem kívánt részesülni, de megígérte: a kormány pozitív lépéseit nem gáncsolja. Nem kétséges, mind a két magyar liberális a maga módján a demokratikus machiavellizmussal kísérletezett. Metternich, aki Kossuthal már megjárta, persze Eötvöst választotta, talán sejtve, hogy az új *Pesti Hírlap* majd belefut a teória unalmába, ami részben így is történt, aminek ellensúlyozására is

készülhetett az igaztalan tézisregény, *A falu jegyzője*. Hatása mintha napjainkig élne a történetírásban. Kecskeméti Károly a megyét a centralisták fegyvertárából kölcsönzött kifejezésekkel minősíti, mint az elavult múlt hordozóját, és nem tér ki részletesebben a polgári municipalizmus megújulását célzó törekvésekre. Amikor arról ír, hogy a miniszteri felelősség követelése helyett, Kossuth hatására, az 1847-es pesti követutasításokba csak a nemzeti akaratra való hivatkozás került be, akkor hallgatólagosan a centralisták szellemi többségét érzékelteti. De vajon a nemzeti akarat nem foglalja-e magába a felelősséget? Nem kétséges, Kecskeméti Deákot látta volna szívesen a reformellenzék élén. Deák nagyságára vall, hogy ő viszont Kossuthot tartotta a legjobb vezetőnek. Maga a kérdés, hogy vezetőre van szükség, már a 40-es évek derekától foglalkoztatta a politizáló közvéleményt. A történetírásnak csak jót tesznek a viták, akkor is, ha korábbi állásfoglalásokhoz kapcsolódnak. Viszont Kossuth megítélésének nem tett jót, ahogy kilókték az emlékezetből – a maga nemében – a legsikerültebb Kossuth-jellemzést, Horn Ede 1851-es művét, amelyben az „agitátor” a magyar *tiers état* igazi képviselője. Ennek a műnek a megidézése némileg illeszkedett is volna a jelen könyvbe, mert nagy súlyt helyez a francia–magyar kapcsolatokra és párhuzamokra. Horn Ede a francia közgazdasági irodalomba is beírta a nevét, a *tiers état* terminus használatá pedig érzékelteti, hogy Kossuth bizonyos fokig francia típusú politikus volt, mint erre Szekfű Gyula – Csengety Antal gonoszkodó és a Kossuth-ellenes közhelyeket cizelláló cikke nyomán – a *Magyar történetben a Pesti Hírlap* jellemzések felhívta a figyelmet. Szekfű antiliberalis iránytűje a maga módján jó irányt jelölt: „demokratább és radikálisabb volt, mint aminőnek folytonos közjogi izgatásai feltűntették” — írta az 1950-es évek elején. Gyakran éppen demokrata mivolta szorul háttérbe. Némileg Kecskeméti Károlynál is, aki ugyanakkor Kossuth liberális mivoltát következetesen kiemeli, aminek jelentőségét azért is hangsúlyozni kell, mert az idegen nyelvű irodalomban sokan liberalizmusát is kétségbe vonják. Olykor a látogat mintha valóban ellene szólna, mert nem ismerjük pontosan a kulisszák mögötti fejleményeket. Amikor Kecskeméti Károly a választójogi vitákat mutatja be, külön kiemeli, hogy Kossuth megvédte a kismesek válasz-

tójogát, mert „be akarta tartani a nemesség hegemóniájának megtartására vonatkozó ígéretét”. Márpedig Kossuth erre csak Széchenyi kemény fellépése után kényszerült, a megyei életben pedig érvényesíteni akarta az általános választójogot. Kossuth demokratikus vonásainak háttérbe szorulása a kognitív disszonancia jellegzetes megnyilvánulása, mint erre Stipta István, újabban pedig Gergely András hívta fel a figyelmet. Ugyanakkor Kecskeméti Károly jelzi, ami megmaradt Kossuth demokratizmusából, éspedig az, hogy ő javasolta 30 000 lakosú választókerületek kialakítását és a községi küldöttek részvételét a meggyűlésen.

Kossuthnak a zsidóemancipáció ügyében tanúsított magatartásában is elektoralista motivációt sejt Kecskeméti Károly. Tudjuk, Kossuth 1848 márciusában az emancipáció elhatalosztását javasolta, és arra hivatkozott, hogy azonnali emancipáció esetén megvadulnak a zsidóellenes tömegek, és húszezer zsidót eshet áldozatul. Valójában attól tartott, hogy a zsidóemancipáció miatt felindult nyárszolgátság a magyar kormányzat ellen fordul az elkövetkező választásokon. Pogromveszély „természetesen” nem volt, hangsúlyozza Kecskeméti Károly. Ezzel szemben valami azért csak volt. Ahol kravallra került sor, általában nem ölték, csak verekedtek, loptak és raboltak. A magyar liberálisoknak volt annyi tapasztalatuk, hogy tudták, a rablás gyilkolással is folytatódhat, hiszen el kell tüntetni a jogos tulajdonost, hogy aztán ne követelőzzék. Igazán a parasztháborútól féltek, és ez a félelem – mint Kecskeméti is hangsúlyozza – motivációs erő volt. Kossuth Schillert idézve intett az előítéletek elleni harc kilátásalosságára. Hogy a paraszti előítéleteket nem kell piszkálni, azt például 1831-ben olyan nemesek is szóvá tették, akik a paraszti tömegekkel szembe kerültek. Kossuth esetében inkább az impotencia átpoetizálásáról lehet szó. Okairól még talán sokat fogunk vitatkozni, de arról nem, hogy az epizódnak a „veszélyek, hiányosságok és kétértelműségek” című fejezetben van a helye.

1848–1849 történelmünk legalaposabban feltárt fejezete. Mégis lehet róla újat mondani, és másként, mint azt a jelen monográfia példázza. Kecskeméti Károly egyszerre tudja nagyon közelről és nagyon távolról látni a történelem szereplőit és jelenségeit. Elemzései az előjáróban jelzett rálátásról tanúskodnak, és valamiféle történelmi fájdalomról, amelyet azok éreznek, akik tudják, másként is lehetett

volna, kevesebb emberáldozattal, ha valami-féle politikai racionalitás érvényesül, ami egyébként érvényesülhetett volna. Az oknyomozás és az elemzés nem mutat bűnbakkérésre, mint arra térségünk történetírásaiban és historiográfiai fabulálásaiban jócskán akad példa. Kecskeméti ehhez a közeghez szól, és ez helyes, mert együtt élünk a múlttal, kísért a múlt, amit némileg elleplez a posztmodern narratíva-kultusz és a posztkommunista illuzionizmus. A forradalom és a neoabszolutizmus történetének megjelenítésében térségünk tragédiája tárul fel. Az első magyar felelős kormánynak „nem volt forradalmi profilja, a dinasztiaival és a császári csúcsadminisztrációval való megegyezésre volt beprogramozva”. A dinasztia és a diéta feszültsége mindig is érvényesült, de végül is megegyeztek. „Az 1848-as válság nem követte ezt a sémát.” Kérdés: miért maradt el az éltető kompromisszum? Igazában a hogyanra kapunk választ, és ezzel sikerül meghaladni a már jelzett rossz hagyományt.

1848 tavaszától nyár végéig „hazug pókerpartinak” lehetünk tanúi. Az udvari „kettős játék” sztárja Jellačić volt, aki titkos parancsoknak engedelmességgel játszott „az engedetlenség komédiáját,” a magyar kormány viszont az országgyűlés volt bogyója, amit „a parlamenti csoportok perverz hiánya” súlyosbított. Lépten-nyomon láthatjuk, amint a francia forradalom cselekvést motiváló retorikája érvényesül, miközben „a rendkívüli körülmények miatt az országgyűlés nem tudta betölteni törvényhozó szerepét.” Kossuth lett a helyzet ura, ő, aki „a magyar *raison d'état* első szolgájának tekintette magát,” és az ő „elszánt munkájának a gyümölcse lett” az 1849. április 14-i aktus, bár tudhatta, hogy a nagyhatalmak nem ismerik el Magyarország függetlenségét. Ezért is jobban meg lehetett volna világítani a függetlenség kinyilvánításának körülményeit, amelyek az eddigi szakirodalom alapján bonyolultabbnak tűnnek, és magából a jelen műből is kiderül, hogy a Radikál Párt állt mögötte, sőt a békepárti sajtó is hangoztatta szükségességét, és miután a részesek minden nyomot igyekeztek eltüntetni, csak találgathatjuk, hogy milyen megfontolásból tették ezt. Az országgyűlés tevékenységének mérlege egészében pozitív: „Hála neki, és Kossuth legalizmusának is, Magyarország ellenállt a diktatúra kísértésének, amelynek századok folyamán oly sok forradalmi rendszer engedett.” A császár közben a cár segítségét kérte, Var-

sóban megalázta magát nagy pártfogója előtt, és ezzel „Ausztria lemondott nagyhatalmi rangjáról. Amit a Habsburgok öt nemzedéke és főtisztviselőik, a Kaunitzok és Metternickek építettek, vezetői tisztségekbe került utódaik a forradalmi válságban alig egy év alatt lerombolták.” Lerombolták az 1790-es törvényben biztosított „függetlenséget”, amely a Birodalmon belüli önállóságot biztosította.

Találóak a helyzetjellemzők. A győztes bürokratikus rendszert „spontán és általános ellenszenv” fogadta, miután addig a tisztviselőket a falusi bírótól a megyei tisztekig választották. Ezen próbált segíteni Schmerling, kísérlete úgy sikerülhetett, mint „a kör négyesítésére”. Kossuthot sem kíméli: ő „1861 nagy vesztese,” aki „az események nézője és magyarázója lett”. Deák viszont 1839–40 után másodszor is győzött. A kiegyezéssel „az osztrák-magyar házasság fél évszázadig tartott, és egy világháború kellett a Monarchia felszámolásához”. Kossuth ugyan tiltakozott, de „mindent alárendelt a »közjogi kérdésnek.«”

Ennek az ítéletnek a viszonylagosságára már éppen a Szekfű-idézet int, ugyanakkor tevékenységének mérlege pozitív: „A forradalmi eposz megadta a döntő tapasztalatot a kormányzati felelősségről a modern parlamentarizmusra való átmenethez. A diétai szakértelem óborát a »népképviselet« új tömlőjébe töltötték, és a rendszer azonnal működni kezdett.” Igaz, demokratikus deficittel. Ezért azonban Kecskeméti Károly nem magát a rendszert teszi felelőssé, mint Kossuth tette, hanem a politikai szereplőket.

Elszalasztott lehetőségek, nagy teljesítmények, végzetes mulasztások, ügyes sakkhúzások és elképesztő balfogások mozaikjaként jelenik meg a dualizmus, amely a fejlődés boldog békekorszaka. Ennek megfelelően gyakran valami derűs irónia szövi át a nagy problémák elemzését. Például a rendszerváltozás „szép adag alkalmazkodó képességet követelt meg,” de hála a parlamentáris rendszernek, zökkenőmentesnek bizonyult. A *bihari pontoknak* megvolt az „a hatalmas előnye, hogy megvalósíthatatlanok voltak”, és így nem köteleztek semmire, viszont balközépnek mégis megadatott, hogy „a demokratikus alternatívát” képviselje, de a hatalom jobban vonzott. Közben a konfliktusok és kompromisszumok váltakozásával járó osztrák-magyar viszonyban „az 1867-es megbékülés végzetesen vezetett a kölcsönös ellenségeskedés feltáma-

dásához.” És végzetserűnek bizonyult az 1849-es orosz intervenció tapasztalata és emlékezete: az általa életetett félelem (Horn Antal 1890-ben Világosfurcht-ról beszélt) vezette Andrásy Gyulát Bismarckhoz. Kecskeméti szerint a német orientáció „ellentétes volt a Monarchia létérdekével”. A magyar pártpolitikában a nagy törésnek nincs igazán társadalmi motivációja. „Inkább a hagyományos kuruc és labanc ellentét továbbéléséről van szó, menekülésről az onirikus jelenbe, és a történelem hazafias olvasata szinte teljességgel elleplezte ennek a jelenségnek irreális jellegét. Közben „minden párt ugyanazt a nyelvet beszélte”.

„Az első antiszemita offenzívával szembeni liberális ellenállás,” „A Felsőház nehéz reformja,” „A közigazgatási reform bukása,” A magyar Kulturkampf” című fejezetek vezetnek a századforduló felé. Korának legnagyobb magyar államférfija Wekerle Sándor, aki „a túzóltó és nem a gyújtogató dicsőségére vágyott”. Sikerét azzal is érzékelteti Kecskeméti, hogy emlékeztet: Szekfű Gyula *Három nemzedék* című „politikai pamfletjében” nem is említi név szerint, holott miniszterelnöksége nyolc évig tartott, míg Tisza Kálmán kivételével senki sem tudott ilyen hosszú ideig hatalmon maradni. Boldog békeidő: „Magyarországot kétértelmű – nem független és nem leigázott – helyzete hozzászoktatta a hatalom megosztásához. Ferenc József uralmát a koronázás után lehetett többé kétségbe vonni, de neki is meg kellett osztani a hatalmat egy olyan miniszterelnökkel, aki mögött ott állt a parlament, míg ilyen kényszer Ausztriában nem érvényesült.” És még azt is el kellett viselnie, mint Wekerlének panasolta, hogy Szilágyi Dezső, az Alsóház elnöke érezteti vele, hogy egyszerűen számárnak tartja. Míg Bérenger amiatt sajnálkozott, hogy a diétákról nincsenek hűséges beszámolóik (és ezt pótolandó, az ónodi diétai eseményeket hosszan ecsetelte), Kecskeméti a parlamentí stílusnak szép kis alfejezetet szentelt, amelyben Apponyi hangzatos frázisa, Vázsonyi Vilmos csípsős megjegyzése és néhány párba j történetének megidézése egyaránt helyet kap.

A hanyatlás Kecskeméti Károlynál is valamiféle láncreakcióként jelenik meg. Bánffy Dezső sovén keménykedése a nemzetiségekkel példaként szolgált az utódállamok magyarellenességéhez. Aztán jött az obstrukció: „öngyilkos fegyver, öngyilkos program szol-

gálatában.” Az ellenzék „önmagát ítélte erre, amikor a mindenki elleni nacionalizmust választotta, ahelyett hogy az átmenetet tüzte ki volna célként a censzusos arisztokratikus liberális demokráciára, és az agrárrendszert megszabadította volna a béklévő feudális örökségtől”. Értékválság pusztított Magyarországon is. A pártok átalakulásával járó válságból Tisza István alakja emelkedik ki Kecskeméti Károly munkájában is, de nem csak egyszerű autoritárius vezetőként, hanem „konok liberálisként,” aki a választójog kérdésében nem volt hajlandó engedményre, miközben a birodalom másik felében bevezették az általános választójogot. Láthatjuk viszont, hogy Tisza pozitív értelemben is ellenállt az időnek. Miközben Nyugaton már elharapózott az antiszemitizmus, a magyar államférfi ezt sem tűrte. És a háború kellett ahhoz, hogy az ún. zsidókérdés Magyarországon ún. sorskérdéssé váljon, mintha az ország jövője annak „megoldásától” függne. Ami nálunk a választójoggal történt, a vele való manipuláció és kiterjesztésének kísérlete (Kristóffy szándéka, Andrásy terveze) egyszerűen „A bohózatok az általános választójog ügyében” című fejezetbe került. Kecskeméti Károly a koalíciót mégis némi rokonszenvvel kezeli. Jelzi a magyar történetírás által elhanyagolt francia-magyar kapcsolatok felélenkítését célzó kísérleteket, hangsúlyozva, hogy a német orientációt felváltó „irányzatról való álmódoszás beilleszkedik a magyar történelem logikájába”. Ez azonban nem ellensúlyozhatta a negatív országkép kialakulását. Ennek kapcsán foglalja össze Kecskeméti Károly a nemzetiségi kérdés alakulásának tanulságait. Korábban is gyakran helytelenítette a magyar asszimilációs politikát. Illuzionizmusnak tartotta, viszont jelezte, hogy a társadalom csúcán valóban működött az olvasztó tégely. Igaza van, hogy amikor a nemzetközi sajtó kemény kritikáját elhárították, a magyar ellenérvek csak „házi használatra” voltak jók, miközben „a magyar sovinizmus elítélése valamiféle reflex lett az európai értelmiségi körökben.” A mai magyar – jobbra, balra kilengő – magyarázkodás is szájalmas. Viszont érdemes lett volna egy fejezetet szentelni a nemzetiségi kérdésnek, annak hogy az együtt élő népek körében milyen nacionalizmusok és sovinizmusok alakultak ki, mely társadalmi rétegek és miként kapcsolódtak be a politikába, országgyűlési képviselők miként szerepeltek a nyilvánosság előtt.

Persze a közös gyűlölködés és nemzetekként jellemző eredeti jellegzetességeinek – prókátorkodástól, illetve a szokásos keleti és nyugati képmutatástól mentes – monográfiája még várta magára. (Az etnikai térkép a jelen kötet végén lehetett volna kevésbé maszatosnak tűsző, bár így kevesebben veszik észre, hogy az olaszok és lengyelek jelzése és a jelmagyarázat nem egyezik.) Talán a nemzeti kérdés bonyolultságának nagyobb teret szentelt volna Kecskeméti Károly, ha C. A. Macartney Monarchia történetét, Gogolák Lajos szlovákokról szóló háromkötetes művét, a Die Habsburgermonarchie hatalmas kötetét, benne Péter László méltatlanul nem idézett intézménytörténeti tanulmányát és Alan Sked munkáit is tanulmányozza. Ezeket mindenestre hiányoljuk a bibliográfiából.

Mindaz, amit Kecskeméti Károly drámai erővel bemutat – Jási Oszkár kifejezésével – „sorstragédia,” bár ilyen nagy szavakat – szerencsére – nem használ, sőt racionális magyarázatot keres arra is, ami abszurdnak tűnik. Tisza magatartását például nem antidemokratizmusával, vagy a vörösöktől való félelmével magyarázza, hanem az ország integritásához való ragaszkodásával. A magyar államférfi úgy vélte, az Ausztriától való elválás szomszédjaink irredentizmusának ad teret. De ezt nem lehetett megvallani. Nem lehetett megvallani, hogy „a dualizmust nem sikerült legitímálni olyan országban, amely abból a legtöbb hasznot húzta.” Inkább a demokratikus anarchizmusra kellett hivatkozni, a szocializmus kísértetére és a nemzetiségi képviselők számának megugrására. Mert Tisza – hangsúlyozza Kecskeméti – alapvetően pragmatikus volt, mint azt a nemzetiségi kérdés átmeneti megoldása érdekében tett lépései is példázák. Amikor aztán „az általános lelkesedés közepette kollektív öngyilkosságra” vállalkozott Európa és a Monarchia, Tisza lett a birodalmi erős ember. „Erős jellemén kívül még két aduja volt: az idős uralkodó bizalma és az a legitimitás, amit a parlament háború alatti normális (vagy majdnem normális) működése biztosított.” Viszont a háború vége felé a választójog kiterjesztésének makacs ellenzése már nem felelt meg semmiféle racionalitásnak. Márpedig az általános választójog bevezetése „javított volna Magyarország morális helyzetén,” amikor a béketárgyalások sor került. Az októberi forradalommal hatalomra került magyar kormány dunai konföderációs törekvéseivel

próbálta menteni a területi integritást, miközben a szomszédos országokat csak a területszerzés érdekelte.

A történész ezek után, és még inkább, ami ezek után következett, szívesen lép ki a történelemből, és okkal tűnődik el azon, hogy másképpen is lehetett volna. Mi tagadás, vigaszra van szükségünk. A lehetőség, még ha el is szalasztották, vigaszt kínál. A munka epilógusa is hangsúlyozza: „Ha a parlament hű maradt volna hagyományához, kereste volna, és talán meg is találta volna a módját, hogy miként hárítsa el az ország feldarabolását célzó törekvéseket. De ahelyett, hogy a nyelvhasználat terén kompromisszumra törekedett volna, energiáját a magyar nacionalizmus igazolására fordította, egyre vaskosabb és egyre kevésbé meggyőző dossziékat gyártva.” Az összkép azonban mégsem olyan sötét, mint a dualizmus elleni „per” vádiratai állítják. „Valójában a liberális mozgalom vívmányai, a sajtószabadság, a humanizált igazságszolgáltatás, az állami felekezeti semlegesség és a politikai antiszemitizmus elutasítása, a közpénzek szakszerű kezelése, a művészi és tudományos alkotás szabadságának elismerése és tisztelete nagyon is jelen voltak az összeomlás előtti magyar életben. És ezt az 1867 utáni Magyarország a parlamenti rendszernek köszönhette, működési zavarai ellenére, annak a parlamenti rendszernek, amit a magyar politikai osztály kényszerített Ferenc József-re.”

A magyar parlamentarizmus monográfiája magyarul is alapkönyv lehetne. És mivel a sok sajtóhiba meglehetősen magyar sajátosság, ebben a francia műben előfordul sok elírás talán nem rossz ömen, már a magyar világ felé vezet. Átadhatna valamit a francia történeti gondolkodás dinamikájából, a *longue durée* és a strukturalista szemlélet érvényesítéséből és elősegíthetné azt, amit német történészek a múlt birtokba vételének neveznek. Olvasása csiszolhatná történeti és politikai kultúránkat, világos stílusával pedig nyelvi kultúránkat is. Mert nem igaz, hogy a történelemből nem lehet tanulni. Sajnos, elég sok rosszat is. Láttuk, a dogmatikus merevség milyen katasztrófákhoz vezetett. A jelen könyv azt nyomonza, hogy különböző politikai erők, csoportok és egyének miként tudták érdekeiket érvényesíteni.

A szerzők a nyugati demokratikus kultúra alapján állnak. Értékhűségük ebben gyökerezik. (És közben az olvasót megkímélik attól,

hogy politikai programokban is lapos frázisokat olvassanak a fejére, nem is szólva az ún. demokratikus leckéztetésről.) Alapvető értékelési szempontjuk a politikai szereplők politikai racionalitása; mennyire voltak képesek önmagukat is legyőzve tartós, korszerű, fejlődésképes megoldásokat találni. És mivel ezeket még arról az alapról is, melyen a szerzők

állnak, sokféleképpen lehet megítélni, álláspontjaik a múlt nyitottságát érzékeltetik. Nyitott múlt nélkül nincs nyitott jövő. A magyar parlamentarizmus monográfiája a jövőalakító munkák közé tartozik. Igazi historiográfiai esemény.

Miskolczy Ambrus